

Porgeir Sigurðsson

Þróun dróttkvæða og vísuorðhlutar að hætti Hans Kuhn

Inngangur

Í lýsingu sinni á dróttkvæðum hætti í Snorra-Eddu, skipti Snorri Sturluson sérhverri dróttkvæðri vísu í tvo helminga, fjóra fjórðunga og átta vísuorð. Hans Kuhn (1983:89) gekk lengra og skipti hverju vísuorði í tvo hluta og þar með hverri vísu í 16 vísuorðhluta með kenningu sinni um braghvöld, *Zäsurgesetz*.

Helsta röksemd Kuhns fyrir þessari kenningu var sú að stökum vísuorðum mætti jafnan skipta í tvennt þannig að í báðum hlutum kæmu fyrir skothending og stuðull. Hann fullyrti að ekki væru til örugg dæmi frá því fyrir 1200 um vísuorð sem vikju frá þessari reglu. Þessari fullyrðingu hefur ekki verið andmælt en efasemdir hafa engu að síður verið settar fram um að gagnlegt sé að skipta sérhverju vísuorði, samanber umfjöllun Kristjáns Árnasonar (1991:144) og Kari Ellen Gade (1995:52–55).

Hér verður staðfest sú athugun Hans Kuhn að tiltekin gerð vísuorða komi ekki fyrir í dróttkvæðum. Þetta þýðir að mögulegt er að skipta stökum vísuorðum í tvo hluta á þann hátt sem Kuhn hugsaði sér, en þó er það engin nauðsyn. Til að lýsa þróun dróttkvæða verður engu að síður rökstutt að það geti verið til einföldunar að gera ráð fyrir skilum í stökum vísuorðum sem líkjast skilum á milli stakra og jafnra vísuorða.

Eftirfarandi er sett fram til að skýra röksemdafærslu Hans Kuhn:

Vegna þess að hefðbundin dróttkvæð vísuorð enda jafnan á hendingu í hnígandi tvílið, koma aðeins til greina eftirtaldar þrjár raðir af stuðlum og skothendingum.

- (1) Stuðull, Skothending, Stuðull, Skothending t.d.
Brunnu beggja kinna Korm., lv. 2
- (2) Skothending, Stuðull, Stuðull, Skothending t.d.
Kinna beggja brunnu Tilbúið dæmi
- (3) Stuðull, Stuðull, Skothending, Skothending t.d.
Beggja brunnu kinna Tilbúið dæmi

Vísuorðum með röð (1) og (2) má skipta í tvo hluta með stuðli og skothendingu í báðum en þannig er ekki hægt að skipta vísuorðum með röð (3).

Kuhn taldi að röðin í (3) kæmi aldrei fyrir en þó að það sé rétt, þýðir það ekki að öll stök vísuorð skiptist í tvennt með skothendingu og stuðli í hvorum hluta. Það sést á því að eins má halda því fram að skil komi jafnan á eftir skothendingu og á undan stuðli en þá lenda báðir stuðlarnir sömu megin í röð (2). Vísuorðum með stuðlum og skothendingum eins og í röð (3) er ekki heldur hægt að skipta samkvæmt þessari nýju tilgátu. Hún á það sameiginlegt með skiptingu Kuhns að skilin koma á breytilegum stöðum í vísuorðum en ekki eftir tiltekinn fjölda atkvæða og þau eru að því leyti ólík skilum á milli vísuorða.

Til að komast hjá því að tala um skil í vísuorðum er hér sett fram regla um að í dróttkvæðum hafi alltaf komið stuðull á milli skothendinga. Til hægðarauka er þessi regla kölluð **millireglan**. Hún leyfir röð stuðla og skothendinga eins og í (1) þar sem einn stuðull er á milli skothendinga og í (2) þar sem þeir eru tveir, en ekki eins og í (3) þar sem stuðul vantar. Millireglan nær til vísuorða með einum stuðli en slík vísuorð koma fyrir í tugdrápum.

Millireglan kann að virðast ólík öðrum bragreglum og efast má um að skáldin og áheyrendur þeirra hafi getað heyrt að vísa, sem ekki fylgdi reglunni, væri rangt kveðin. Það verður þó sennilegra ef því er veitt eftirtekt að seinni skothendingunni fylgir jafnan ljóðstafur (þ.e. höfuðstafur í upphafi næsta vísuorðs) og þess vegna mætti orða regluna þannig að báðum skothendingum hafi jafnan fylgt ljóðstafur.

Venja er að gera ráð fyrir þremur risum í hefðbundnum dróttkvæðum vísuorðum. Þriðja risið var í næstsíðasta atkvæði vísuorðs og þar var jafnan seinni skothendingin. Þess vegna er aðeins hægt að brjóta milliregluna á einn hátt; með stuðlum í 1. og 2. risi og með skothendingum í 2. og 3. risi.¹ Í fyrsta hluta þessarar greinar verður sannað að slík vísuorð hafi ekki komið fyrir í fornum kvæðum. Í

¹ Í hefðbundnum kvæðum eru skothendingar ekki aftar í vísuorði en í atkvæðastöðu 3 og 5 (risum 2 og 3). Þó eru til fácinar vísur þar sem þær eru í atkvæðastöðu 4 og 5. Dæmi um slíkt er í hættinum *stambent* hjá Snorra og í vísuorðunum „þá kreppi guð gyðju“ eftir Þorvald víðförla, „stór fingum ben brynju“ eftir Gísla Súrsson og í nokkrum vísnum hjá Kormáki. Í þessum dæmum voru stuðlar einnig í 4. og 5. stöðu, en dæmi með annarri stuðlasetningu eru: „es oxamat ótum“ eftir Sighvat og „syni Áleifs bauð síðan“ um Hákon Þórisfóstra eftir óþekktan höfund. Í öllum þessum dæmum er stuðull á milli skothendinga.

framhaldinu verður því lýst hvernig minna frjálsræði í setningu stuðla og skothendinga gerði milliregluna óvirka og athyglinni er beint að þróun dróttkvæða og skiptingu vísuorða.

1 Dæmi um frávik frá millireglunni

Í dróttkvæðum hætti eru vísuorð með stuðlum í fyrsta og öðru risi mjög algeng:

- (1.1) **brunnu** beggja **kinna** Kormákur, lausavísa 2,
 þjört ljós á mik **drósar** vísuorð 1 (955–970)

Skothendingar í öðru og þriðja risi eru sömuleiðis algengar,² eins og í eftirfarandi:

- (1.2) slegit hefr **þogn** á **þegna** Sighvatur, Bersöglisvísur 12,
 þingmenn nös sum **stinga**. vísuorð 7 (um 1038)

Hrynjandin í (1.1) og í (1.2) er sú sem algengust er í dróttkvæðum, með risum og hnigum á víxl. Vísuorð með stuðlasetningu eins og í (1.1) og með skothendingum eins og í (1.2) myndu hafa þessa sömu hrynjandi. Ef ekkert bannaði slík vísuorð og þau væru hlutfallslega jafnmörg og aðrar gerðir vísuorða mætti búast við þeim í hundræðatali í þeim þúsundum vísna sem varðveist hafa frá því fyrir 1400 (sjá Kuhn 1983:89).

Örugg dæmi um umrædda samsetningu stuðla og skothendinga eru vandfundin í fornum kveðskap en þau má hinsvegar víða finna í vísium skálda á seinni öldum sem ort hafa undir dróttkvæðum háttum. Til skýringar eru hér tekin tvö dæmi frá Jónasi Hallgrímssyni.

Í *Leiðarljóði til herra Jóns Sigurðssonar, alþingismanns* eftir Jónas eru stuðlar í orðunum *Autt* og *enn* (ris 1 og 2) og skothendingar eru í orðunum *enn* og *mönnum* (ris 2 og 3).

- (1.3) **Autt** er **enn** að **mönnum** Jónas Hallgrímss.,
 Alþingi, – tals**lyngra** úr 6. vísu *Leiðarljóðs*
 hölda, hvað mun **valda**?
 Hafa reiðir tafízt?

² Eins og kemur fram í kafla 2 urðu þær sjaldgæfar undir lok dróttkvæðatímabils.

Annað dæmi er í þriðja vísuorði í 16. vísu í *Grátittlingnum*:

- (1.4) **Lífill** fugl skautz úr **lautu**, Jónas Hallgrímss.,
lofaði guð mér **ofar**. Grátittlingurinn, 16. vísa
Sjálfur sat ég í **lautu**
sárglaður og með **tárum**.

Í dróttkvæðaútgáfu Finns Jónssonar, *Den norsk-islandske skjaldedigtning* eru vísuorð eins og þessi hlutfallslega mjög fá en þar má þó finna að minnsta kosti 8 dæmi. Þessi dæmi verða nú rædd en þau eru merkt (1.5), (1.6), (1.7), (1.8), (1.9), (1.10), (1.11) og (1.12).

Eftirfarandi er upphaf vísu eftir Stefni Þorgilsson sem er varðveitt í Ólafssögu eftir Odd munk.

- (1.5) **Ek skil ærit** gǫrla, Stefnir, lausavísa,
erumk **leið** fǫður **reiði** vo. 1–2 (um 1000)

Af dæmunum átta er þetta trúverðugasta dæmið um brot á milli-reglunni. Það er þó ekki mjög traust þar sem innrím í vísunni er ekki fyllilega reglulegt og hún er eitthvað brengluð, samanber að innrím vantar í fimmta vísuorð og orðið *leið* er leiðrétting fyrir orðið *leiðr* í aðalhandriti en ekkert annað gamalt handrit er til samanburðar.

Í tveimur vísnum eftir Kormák Ögmundarson eru vísuorð með stuðlum og skothendingum í umræddri röð:

- (1.6) **Skjótt** munum **Skarði** herðnir, Kormákur, lausavísa 36,
vo. 1 (955–970)
- (1.7) **Hins** mun **hǫr**-Gefn spyrja, Kormákur, lausavísa 52,
vo. 1 (955–970)

Varðveist hafa 65 lausavísur eftir Kormák, fleiri en eftir nokkurt annað fornskáld. Margar þeirra eru því miður brenglaðar og hvergi varðveittar nema í Möðruvallabók. Vísurnar sem vitnað er til að ofan eru meðal þeirra sem brenglast hafa mest. Í 36. lausavísu er vísuorð án stuðla og í 52. vísu er vísuorð með þremur atkvæðum í stað sex.

Í eftirfarandi vísu eftir Einar Skúlason frá 12. öld er millireglan brotin í útgáfu Finns Jónssonar sem styðst við afrit frá 17. öld af Kringlu, fornri skinnbók sem brann.

- (1.8) **ǫld** beið **ǫll** með **stið**, Einar Skúlason, Sigurðar-
dóttir I, vísa 3, vo. 7.

Í þremur skinnhandritum frá 14. öld sem Finnur Jónsson vitnar einnig til um þessa vísu er orðunum *ǫld* og *ǫll* víxlað og þar er því millireglan ekki brotin. Útgefendur kvæðisins hafa þó allir fylgt for-dæmi Finns, nú síðast Kari Ellen Gade (2009:540) í nýrri heildarút-gáfu dróttkvæða.

Eftirfarandi fjögur dæmi um brot á millireglunni má finna í B-hluta dróttkvæðaútgáfu Finns Jónssonar (1912–1915). Þau eru hinsvegar öll án stuðnings þeirra handrita sem farið er eftir og prentuð eru í A-hlutanum. Þessi dæmi eru:

- (1.9) **ǫrr** vas **auðs** við **hríðir** Björn Hítðalakappi, lausa-
vísa 9, vo. 3 (um 1019)
- (1.10) **skógs** þó at **skúrir** þyrrit, Sighv. um Erling Skjálgss.
v. 4, vo. 3 (1028–1029)
- (1.11) **Golli Gautrekr** þótti Rögnv. kali, Háttalykill,
vísa 28a, vo. 1 (12. öld)
- (1.12) **fekk an fyrr** af **harra** Harmsól, vísa 49,
vo. 5 (12. öld)

Texti (1.9) í aðalhandriti er „Adur var Auds víð hriðir“ og eru engin lesbrigði við þann texta í öðrum handritum. Hér eru þrjú rímatkvæði í vísuorði. Í bragfræði sinni kallar Finnur Jónsson (1892:30) slík vísuorð *þríhend* og segir að þau finnist ósjaldan. Engu að síður leiðréttir hann hér fyrsta rímorðið. Í fornritaútgáfu Sigurðar Nordal (1938:144) og Guðna Jónssonar á Bjarnar sögu Hítðalakappa er næsta rímorð leiðrétt og textinn verður: *áðr vask odds við hriðir* sem ekki brýtur milliregluna.

Texti aðalhandrits „Scærs þó at scurir þyrrit“ (1.10) er sömuleiðis með þremur rímatkvæðum. Við textann eru nokkur lesbrigði og Finnur hefur skipti á fyrsta rímorðinu við orðið *skógs* í öðrum handritum. Aðrir útgefendur hafa fylgt aðalhandriti.

Í aðalhandriti (1.11) stendur „Giætto at Gautrekr þótti“. Enn sem fyrr er um að ræða þríhent vísuorð. Finnur hefur leiðrétt fyrsta orðið

án stuðnings af handriti. Jón Helgason (1941:79) skrifaði um þessa leiðréttingu Finns: „Formelt blev linjen ikke uantagelig derved da rimet kunde være *Gaut*:- þótt-, selv om *Gætt*:- þótt- er bedre. Men selvfølgelig vil man helst undgaa en rettelse, der indfører et ord, der slet ikke ligner det overleverede.“ Jón taldi samkvæmt þessu að skothendingar í (1.11) gætu staðist en hann taldi þó ekki rétt að breyta jafnmiklu og Finnur hafði hér gert.

Texti (1.12) er í aðalhandriti „feck enn fyrr af söckua“ sem ekki brýtur milliregluna og er ekkert annað handrit til frásagnar. Aðrir útgefendur hafa ekki tekið upp leiðréttingu Finns.

Ekkert framangreindra dæma telst vera öruggur vitnisburður gegn millireglunni. Dæmin sýna hinsvegar að millireglan er ekki augljós og að hún er ekki almennt þekkt meðal fræðimanna þrátt fyrir að Kuhn hafi lýst sams konar reglu í tengslum við kenningu sína um braghvöld og skiptingu vísuorða. Ástæðan er líklega sú að braghvöldarkenning hans hefur verið umdeild.

Snorri Sturluson lýsti engri reglu sem bannar röð stuðla og skothendinga eins og að ofan er lýst í kennslubók sinni Snorra-Eddu. Samtímaskáld hans á 13. öld virtu milliregluna engu að síður. Engin dæmi voru hér tekin frá 13. og 14. öld vegna þess að engin vísuorð fundust sem brutu gegn reglunni.

2 *Minnkandi frjálsræði í stuðla- og hendingaskipan*

Í elstu kvæðum virðast skáldin óhikað hafa nýtt sér alla leyfilega möguleika við setningu stuðla og skothendinga að teknu tilliti til millireglunnar. Þetta breyttist þegar á leið. Skáldin tóku smám saman að forðast ýmsa stuðla- og hendingaskipan sem hafði verið algeng áður, þar á meðal að nota 3. atkvæðastöðu undir fyrri skothendinguna, og þess vegna verður með tímanum sífellt ólíklegra að frávík finnist frá millireglunni.

Í lausavísu Egils Skallagrímssonar er meira en fjórðungur stakra vísuorða með fyrri hendingu í 3. atkvæðastöðu eins og til dæmis bæði stöku vísuorðin í eftirfarandi vísufróðungi:

(2.1)	Hvarfak blindr of branda,
biðk eirar Syn geira
þanns berk harm á hvarma
hnitvolum mér síþja, | Egill Skallagrímsson,
45. lausavísa, fyrri hl. |
|-------|---|---|

Í Velleklu eftir Einar skálaglamm sem var samtíða Agli á 10. öld eru 40 af 100 stökum vísuorðum³ með fyrri skothendingu í 3. atkvæðastöðu. Á tólftu öld orti Einar Skúlason kvæðið Geisla, langt og vel varðveitt kvæði. Í því eru 15% af 264 stökum vísuorðum⁴ með fyrri skothendingu í 3. atkvæðastöðu. Á 14. öld orti Einar Gilsson kvæði um Guðmund góða. Í því eru aðeins 7% af 159 stökum vísuorðum með fyrri skothendingu á þessum stað.

Þessi þróun hélt áfram næstu aldir. Árið 1597 voru Guðspjallavísur Einars Sigurðssonar í Eydölum prentaðar á Hólum. Í þeim eru meira en 400 stök vísuorð en aðeins tvö þeirra eru með fyrri skothendingu í 3. stöðu. Langoftast er fyrri hendingin í 1. stöðu (sú síðari er jafnan í 5. stöðu).

Í *Töflu 1* er ofantalið tekið saman. Í töflunni koma fram venjuleg tölfræðileg öryggisbil (95% líkur eru á að hlutföllin séu innan öryggisbils). Hægt er að reikna hlutföll með mikilli vissu í löngum kvæðum en öryggisbilið verður mjög stórt ef reynt er að gera það fyrir einstakar vísur eða kvæði með fáum vísuorðum. Samkvæmt töflunni er ekki hægt að fullyrða að hlutfallið hafi verið annað í Geisla Einars Skúlasonar en í drápu Einars Gilssonar þar sem viðkomandi öryggisbil skarast.

Tafla 1 • Hlutfall stakra vísuorða með innrími í 3. atkvæðastöðu með 95% öryggisbilum

<i>Skáld</i>	<i>Kvæði</i>	<i>Hvenær ort</i>	<i>Hlutfall með</i>	
			<i>skothendingu í 3. atkvæðastöðu með 95% CI</i>	
Einar skálaglamm	Vellekla	10. öld	~ 40%	30% – 50%
Einar Skúlason	Geisli	12. öld	~ 15%	11% – 20%
Einar Gilsson	Drápa um G.A.	14. öld	~ 7%	4% – 12%
Einar í Eydölum	Guðspjallavísur	16. öld	< 1%	0% – 2%

Samhliða þeirri þróun sem kemur fram í *Töflu 1* minnkaði frjálrsræði í staðsetningu stuðla. Hlutfall vísorða með annaðhvort fyrri eða síðari stuðli í 3. atkvæðastöðu jókst mikið á kostnað annarra gerða vísuorða.

³ Aðeins eru talin vísuorð sem hafa bæði stuðla og skothendingar. Nokkur álitamál koma jafnan upp í talningu á 100 vísuorðum.

⁴ Vísuorð í stefjum eru aðeins talin einu sinni.

Ekki er auðvelt að svara því af hverju þessi þróun varð. Þó er líklegt að hún tengist ósk um aukna reglufestu samfara tilkomu hrynhends háttar. Í hrynhendum hætti enda stök vísuorð jafnan á fjórum atkvæðum sem afmörkuð eru með stuðli, fyrri skothendingin er jafnan í risi á undan þessum stuðli. Þetta er hér kölluð **hrynhenduending** vísuorða.

Þróun dróttkvæða má lýsa þannig að í þeim hafi orðið æ algengara að stök vísuorð hefðu hrynhenduendingu. Kveðskaparsmekkurinn gæti hafa krafist þess að sem flest stök vísuorð enduðu á sama hátt. Til skýringar er eftirfarandi vísuþjórdungur úr Lilju (fjórða erindi, fyrsti fjórðungur):

(2.2) Fyrri menn, er || fræðin kunnmu || forn ok klók af heiðnum bókum,

Hér er hrynhenduendingin; *fræðin kunnmu* afmörkuð með táknum ||. Í þessu dæmi er stuðull í fyrsta risi en hinn möguleikinn í stuðlasetningu hrynhendu er stuðull í síðasta risi: (annað erindi Lilju, fyrsti fjórðungur):

(2.3) Æskig þína || miklu miskunn, || mér veitiz, ef ek eptir leita

Slíkar hrynhenduendingar urðu með tímanum sífellt fleiri í stökum vísuorðum hefðbundinna dróttkvæða sem leiddi til þess að skothendingum fækkaði í 3. atkvæðastöðu á meðan stuðlum fjölgaði á sama stað. Til skýringar er vísa eftir Sighvat Þórðarson (Víkingarvísur, 6. erindi):

(2.4) Rétt's, at || sókn vas en séta || (snarr þengill bauð Englum
 at) þars || Áleifr sóti || (Yggs) Lundúna bryggjur ;
 sverð bitu || vólusk, en vórðu || víkingar þar díki,
 átti || sumt í slétu || Súðvirki lið búðir.

Í hrynhendum hætti reynir ekki á milliregluna og eftir því sem sams konar endingar og voru í hrynhendum urðu algengari í stökum vísuorðum dróttkvæða, reyndi æ sjaldnar á milliregluna í þeim. Í Guðspjallavísu Einaris í Eyðölum eru meira en 90% stakra vísuorða með hrynhenduendingu.

3 *Vísuorðhlutar*

Kenning Hans Kuhn um braghvöld í hverju vísuorði hefur verið gagnrýnd fyrir að leiða til óeðlilegrar skiptingar setninga. Kuhn (1983: 133) svaraði slíkri gagnrýni með því að benda á að skipting kvæða í vísuorð leiddi einnig til óeðlilegra setningaskila í mörgum kvæðum. Kuhn tók dæmi um þetta úr eftirfarandi vísufjórðungi í Ragnarsdrápu þar sem hægri hönd Þórs lendir á milli vísuorða:

Hamri fórsk í hægri
hönd, þás allra landa,

Bragi Boddason,
Ragnarsdr. vísa 15. vo. 1–2

Kenningu Kuhns mætti einnig gagnrýna fyrir að skipta vísuorðum á breytilegum stöðum í vísuorði en þar sem breytileiki í staðsetningu rímeininga (hendinga og stuðla) er sérstakt einkenni dróttkvæða er líklega ekki við öðru að búast.

Þó að skipting vísuorða gagnist ekki til að afmarka setningarhluta eða tiltekinn fjölda atkvæða getur hún verið gagnleg að öðru leyti, til dæmis við að draga fram einkenni dróttkvæðs háttar og til að sýna breytingar á honum.

Í inngangi þessarar greinar var bent á að unnt væri að leiða milli-regluna af tveimur tilgátum um skiptingu vísuorða. Kuhn taldi rétt að skipta vísuorðum þannig að einn stuðull og ein skothending lenti hvoru megin en annar möguleiki er að skipta þeim á milli skothendingar og eftirfylgjandi stuðuls. Ef seinni vísuorðhlutinn er látinn hefjast á þessum stuðli, líkist sá möguleiki skiptingu vísufjórðunga í vísuorð vegna þess að sú skipting kemur jafnan á milli skothendingar og ljóðstafs (þ.e. höfuðstafs). Þessi skipting afmarkar hrynhenduendingar í dróttkvæðum sem áður var lýst.

Í stað þess að segja að hrynhenduendingum hafi fjölgað með tímanum í dróttkvæðum hætti má segja að notkun vísuorðhlutaskila framan við 3. atkvæðastöðu hafi aukist á kostnað slíkra skila annars staðar. Þetta leiddi meðal annars til þess að skothendingum fækkaði mikið í 3. atkvæðastöðu, samanber *Tölflu 1*. Breytingin sem varð á hlutfalli hrynhenduendinga er þó enn greinilegri, samanber að engin skörun er á öryggisbilum í *Tölflu 2*. (Þetta þýðir að munur er á öllum kvæðum í *Tölflu 2* sem ólíklegt er að stafi af tölfræðilegum breytileika.)

Táfla 2 • Hlutfall stakra vísuorða með hrynhenduendingu með 95% öryggisbilum

Skáld	Kvæði	Hvenær ort	Hlutfall með hrynhenduendingu ásamt 95% CI	
Einar skálaglamm	Vellekla	10. öld	~ 20%	13% – 29%
Einar Skúlason	Geisli	12. öld	~ 53%	46% – 59%
Einar Gilsson	Drápa um G.A.	14. öld	~ 84%	77% – 89%
Einar í Eydölum	Guðspjallavísur	16. öld	~ 94%	92% – 96%

Í einstaka vísu, til dæmis í (2.4), eru hrynhenduendingar í öllum stökum vísuorðum. Í slíkum vísu má segja að skil í vísuorðum hafi sams konar einkenni og skil á milli stakra og jafnra vísuorða. Skilin koma í báðum tilvikum á eftir hnígandi tvílið með skothendingu og á undan ljóðstaf. Fastur fjöldi atkvæða er á undan báðum skilum.⁵ Annars vegar eru tvö atkvæði á undan fyrri skilum og hins vegar eru fjögur á undan þeim næstu.

Erfitt er að yrkja heil kvæði þar sem öll erindi eru eins og (2.4),⁶ til dæmis komast mörg þriggja atkvæða orð illa fyrir í stökum vísuorðum og þau yrði að setja í jöfnu vísuorðin (sjá orðin *súðvirki* og *víkingar* í (2.4)). Þetta gæti skýrt, að minnsta kosti að hluta, þá tilhneigingu sem Kristján Árnason (1991:144) hefur komið auga á, að hrynjandi er oft önnur í jöfnum vísuorðum dróttkvæða en í stökum. Kristján notaði vísu Sighvats sem dæmi um þetta; í stökum vísuorðum skiptast á ris og hnig en í jöfnum vísuorðum standa tvö ris fremst.

Með tveimur atkvæðum til viðbótar í hrynhendunni áttu skáldin auðveldara með að yrkja vísur með skilum á undan 3. atkvæðastöðu (þ.e. með endingu í stökum vísuorðum eins og í hrynhendum hætti) eins og tíðarandinn virðist hafa krafist eftir árið 1000.

Í *Töflu 3* er sýnt hversu hlutfall hrynhenduendinga eða skila á undan þriðja atkvæði jókst mikið í hefðbundnum dróttkvæðum hætti um það leyti sem hrynhendan kom fram.

Elsta kvæði ort undir hrynhendum hætti, sem varðveist hefur, er

⁵ Ris og hnig geta verið klofin og tvö atkvæði gilda þá sem eitt, sbr. *bitu* og *vas en* í (2.4). Sjá um klofningu Kristján Árnason (1991:126–129).

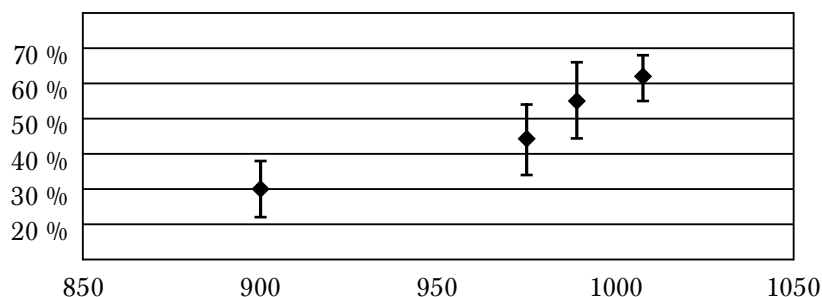
⁶ Kvæðið Rekstefja sýnir þó að það er hægt. Í því eru 35 erindi þar sem öll stök vísuorð eru með skjálhendum sem segja má að séu sérstök gerð vísuorða með hrynhenduendingum.

eftir Arnór jarlaskáld frá því skömmu fyrir miðja 11. öld. Eftir Arnór liggja brot úr mörgum hefðbundnum dróttkvæðum og nokkuð er einnig varðveitt eftir föður hans, Þórð Kolbeinsson, bæði kvæði og lausavísur. Þórður keppti við Björn Hítðalakappa sem var 15 árum yngri en hann, um ástir móður Arnórs. Björn var náfrændi Egils Skallagrímssonar. Í sögum Egils og Bjarnar eru varðveittar margar lausavísur þeirra.

Tafla 3 • Hlutfall stakra vísuorða með hrynhenduendingu með 95% öryggisbilum

Skáld	Fæðingarár	Vísuorð (fjöldi)	Hlutfall með hrynhendu- endingu með 95% CI
Egill Skallagrímsson	~ 900	145	~ 30% 22% – 38%
Þórður Kolbeinsson	~ 975	101	~ 44% 34% – 54%
Björn Hítðalakappi	~ 989	83	~ 55% 44% – 66%
Arnór jarlaskáld	~ 1012	222	~ 62% 55% – 68%

Mynd 1 • Myndræn framsetning á tölum í Töflu 3

Tölurnar í *Töflu 3* eru dæmigerðar. Hlutfall í lausavísu og kvæðum heiðinna skálda er svipað og hjá Agli, um 30%.⁷ Hjá skáldum á 11. öld er hlutfallið um og yfir 50%.

Ekki er vafamál að hlutföll milli fjölda ýmissa gerða vísuorða breyttust með tímanum í dróttkvæðum. Það er hins vegar hvorki auðvelt að lýsa hvaða breytingar urðu né svara því hvers vegna. Notkun skila í vísuorðum gerir það hugsanlega einfaldara.

Vísuorð í dróttkvæðum enda jafnan á hnígandi tvílið sem gerir

⁷ Byggt á athugun á kveðskap þeirra skálda á 9. 10. og 11. öld sem skilið hafa eftir sig 20 eða fleiri vísur.

hrynjandi dróttkvæða reglulegri en hrynjandi eddukvæðanna sem voru eldri. Með tímanum virðist hafa komið upp krafa um enn reglulegri hrynjandi. Í hrynendum hætti má segja að séu tveir hnígandi tvíliðir í lok stakra vísuorða sem eru afmarkaðir með skilum eins og hér var lýst. Í hefðbundnum dróttkvæðum fjölga hlutfallslega vísuorðum með slíkum tvíliðapörum með tímanum, hugsanlega vegna þess að þau hafi þótt hljóma vel. Ástæðan fyrir því að vísuorð með skothendingu í 3. atkvæðastöðu verða fágæt, eins og t.d.: „slegit hefr **þogn** á **þegna**“ væri þá sú að þótt slík vísuorð endi á tveimur hnígandi tvíliðum koma skil á milli þeirra

Lokaorð

Hér hefur verið sýnt að í dróttkvæðum hætti gildi regla, sem hér er kölluð millireglan, um að alltaf komi stuðull á milli skothendinga. Hans Kuhn notaði samskonar reglu sem rökstuðning fyrir kenningu sinni um braghvöld í vísuorðum en hún virðist ekki hafa orðið almennt kunn meðal fræðimanna. Af millireglunni leiðir að staðsetning skothendinga og stuðlaskipan tengjast.

Þau augljósu líkindi eru með ljóðstöfum og skothendingum að í báðum er stuðst við samsvörun samhljóða, sbr. umfjöllun höfundar (2001). Með þeim eru einnig þau augljósu líkindi að nokkurt frjálrsræði gildi um staðsetningu þeirra beggja. Samkvæmt millireglunni setja ljóðstafir og skothendingar hvort öðru skorður í þessu frjálrsræði, þannig að ekki er unnt að lýsa rétttri staðsetningu stuðla án þess að vita staðsetningu skothendinga og öfugt. Þetta þýðir að líta þarf á skothendinga- og stuðlaskipan sem eina heild.

Samkvæmt millireglunni fylgir alltaf stuðull fyrri skothendingunni og þar sem höfuðstafir fylgir alltaf þeirri seinni má líta svo á að í hverjum vísufjórðungi séu tvær rímeiningar með skothendingu og eftirfylgjandi ljóðstaf (stuðli eða höfuðstaf). Mögulegt er að láta þær báðar marka bragfræðileg skil, annars vegar milli vísuorða og hins vegar innan þeirra.

Í þessari grein hafa slík skil verið notuð til að lýsa þróun sem varð til þess að dróttkvæður háttur tók að líkjast hrynendum hætti þar sem skil innan stakra vísuorða eru alltaf á sama stað og afmarka tvo hnígandi tvíliði.

HEIMILDASKRÁ

- Einar Sigurðsson í Eydölum. 2007. *Ljóðmæli*. Útg. Jón Samsonarson og Kristján Eiríksson. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar.
- Finnur Jónsson. 1892. *Stutt íslensk bragfræði*. Kaupmannahöfn: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Finnur Jónsson. 1912–1915. *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. København: Gyldendalske Boghandel; Kristiania: Nordisk Forlag.
- Gade, Kari Ellen. 1995. *The Structure of Old Norse Dróttkvætt Poetry*. Ithaca; London: Cornell University Press.
- Gade, Kari Ellen. 2009. *Scaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages. Volume II: Poetry from the Kings' Sagas*. Turnhout: Brepols.
- Jón Helgason. 1941. *Háttalykill enn forni*. (Bibliotheca Arnarnæana 1). Hafnæ: Munksgaard.
- Jónas Hallgrímsson. 1989. *Ritverk Jónasar Hallgrímssonar. 1. Ljóð og lausamál*. Útg. Haukur Hannesson, Páll Valsson og Sveinn Yngvi Egilsson. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Kristján Árnason. 1991. *The Rhythms of Dróttkvætt and other Old Icelandic Metres*. Reykjavík: University of Iceland, Institute of Linguistics.
- Kuhn, Hans. 1983. *Das Dróttkvætt*. Heidelberg: Winter.
- Sigurður Nordal og Guðni Jónsson. 1938. *Borgfirðinga sögur*. (Íslensk fornrit III). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Snorri Sturluson. 2003. *Snorra-Edda*. Útg. Heimir Pálsson. Reykjavík: Mál og menning.
- Þorgeir Sigurðsson. 2001. Rímstuðlar. Um tengsl ríms, atkvæðaskiptingar og stuðla í íslenskum kveðskap. *Íslenskt mál* 23:215–227.